

ПРЕДМЕТНА ОБЛАСТЬ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ: ПОПЕРЕДНІЙ ДОСВІД ТА НОВІ БАЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГНОСЕОЛОГІЧНИХ ПОТРЕБ

М. С. Дністрянський

Доктор географічних наук, професор кафедри географії і туризму Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ
m_dnister@ukr.net

У публікації зроблено аналіз поширених у сучасній українській суспільній географії визначень цієї науки. Обґрунтовано необхідність нового погляду на предмет гуманітарної географії. Запропоновано визначення суспільної географії як науки про геопросторовий розвиток, розміщення, життєдіяльність і взаємодію людських спільнот та формування під їхнім впливом культурних краєвидів. Відображено різні аспекти географії людських спільнот. Розкрито зміст поняття культурного краєвиду як інтегрального поєднання видимих суспільно-географічних ландшафтів, обличчя яких формують людські поселення (постійні й тимчасові), господарські об'єкти, сільськогосподарські угіддя, шляхи сполучення, інженерна інфраструктура, та характерних природно-географічних особливостей земної поверхні.

Ключові слова: предмет суспільної географії, структура суспільної географії, географія людських спільнот, географічний простір, культурні краєвиди.

ABSTRACT

The analysis common in modern Ukrainian social geography of the values of science are made. The necessity of a new view on the subject of human geography is considered. The definition of human geography as a science of geospatial development, deployment, life and interaction of human communities and formation of cultural landscapes under their influence is proposed. Different aspects of the geography of human communities are reflected. The content of the concept of cultural landscape as integral combination of visible social and geographical landscapes, faces of which form human settlement (permanent and temporary) objects, agricultural land, railways, engineering infrastructure, and characteristic natural geographic features of the earth's surface are exposed.

Key words: the subject of social geography, the structure of social geography, geography human communities, geographical space, cultural landscapes.

На початку 2000-х років з'явилися й інші підходи в окресленні об'єктно-предметної сфери суспільно географії. Зокрема, О. Г. Топчів у 2004 році визначив суспільну географію як «науку про соціально-економічну організацію ландшафтної обо-

лонки»¹. Бачення об'єктом суспільної географії ландшафтної оболонки, яке логічно випливало з сутності географії загалом, зміцнювало цілісність системи

¹ Топчів О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. – Одеса: Астропринт, 2005. – С. 75

географічних дисциплін. В той же час, з огляду на популярність на пострадянському просторі т. зв. геосферної парадигми, набуло поширення і визначення об'єктом дослідження гуманітарної географії всього суспільства та його сфер, а предметом – їхньої геопросторової (територіальної) організації. При цьому геопросторова організація розглядається О. І. Шаблієм і як розміщення, і як зв'язки, і як поєднання компонентів різних сфер на території, і як їхнє функціонування². Такий підхід до виділення об'єкта й предмета суспільної географії також має свої переваги, адже забезпечує збалансоване розуміння рівнозначності географічного дослідження всіх сфер суспільства, їхньої взаємопов'язаності і є зручним для виділення складових гуманітарної географії (політичної, соціальної, економічної та ін.). Однак, вже усталене в Україні визначення суспільної географії як науки про геопросторову (територіальну) організацію суспільства має і слабкі місця та не зовсім відповідає новим пізнавальним й суспільним викликам. *По-перше, головний акцент на понятті геопросторової організації – це абсолютизація хорологічних аспектів об'єкта дослідження і абстрагування від субстанційних особливостей і властивостей суспільних складових, їхнього формування й динаміки в результаті процесів взаємодії та розвитку. Спроби включити в поняття геопросторової організації й питання функціонування є непереконливими, адже це поняття за своєю семантикою безпосередньо не охоплює функціональні аспекти. По-друге, надто широким і неконкретизованим є сам об'єкт дослідження – суспільство, навіть якщо його диференціювати за сферами (соціальною, економічною, політичною, культурною, духовною). За таким розмитим трак-*

туванням об'єкта досліджень на задній план відходять людські спільноти (етнічні (народи, нації), поселенські (мешканці населених пунктів), соціально-культурні (релігійні й конфесійні об'єднання), соціально-економічні (корпорації, об'єднання, підприємства), політичні (політичні нації, партії, організації), які водночас і сформувалися під впливом географічних реалій, і є творцями суспільного геопростору, а тому й повинні бути основним об'єктом суспільної географії. Важливо зауважити, що формування суспільного геопростору забезпечує не людина як індивід, і не населення чи людство загалом, а саме людські спільноти, походження яких суттєво залежить від географічного середовища. Тобто людські спільноти і сформувалися в умовах географічного середовища, і самі є його провідним компонентом. А оскільки суспільний геопростір є результатом процесів геопросторового розвитку, розміщення, життєдіяльності та взаємодії людських спільнот, то саме вони і повинні бути в основі предмета дослідження. І по-третє, різнобічність усіх таких геопросторових варіантів взаємодії людських спільнот між собою та у відношення до природного середовища проявляється в різноманітності й унікальності інтегральних краєвидів, які є поєднанням елементів суспільно-географічного та природно-географічного просторів. Такі інтегральні соціально-природні краєвиди доцільно означити як культурні, оскільки вони включають і матеріальні, і втілені в матеріальному духовні культурні надбання людства, своєрідно поєднані з природним середовищем. Пояснення природи і походження культурних краєвидів на рівні глобального світу, країн, районів, місцевостей в поняттях геопросторової організації суспільства є проблематичним, адже потребує визначення активної ролі людських спільнот, історично-культурної символіки територій, аналізу всієї

² Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – С.

сукупності взаємозв'язків у відношеннях природа – людська свідомість – культура. Отже, з урахуванням як попереднього досвіду, так і нових гносеологічних потреб **суспільна (гуманітарна) географія – це розділ географічної науки про геопросторовий розвиток, розміщення, життєдіяльність і взаємодію людських спільнот та формування під їхнім впливом культурних краєвидів.**

Така інтерпретація предмета суспільної географії не заперечує, а розвиває окреслені попередні підходи, враховуючи український та світовий досвід. Зокрема, включає і питання «територіальної організації людської діяльності» (як одного з аспектів життєдіяльності спільнот), на якому наголошував М. Д. Пістун³, і яке актуалізовано у визначенні гуманітарної географії на Заході, і опосередковано розвиває думку О. Г. Топчієва про ландшафтну оболонку як об'єкт дослідження всієї системи географічних наук⁴.

В означеному трактуванні предмета суспільної географії центральними є два поняття: 1) людських спільнот, їхнього геопросторового розвитку, розміщення, життєдіяльності й взаємодії, та 2) культурних краєвидів, формування яких також є наслідком взаємин людства та природного середовища. Саме *поєднання людських спільнот як особливих територіально-організованих соціальних утворень та культурних краєвидів і забезпечує субстанційну наповненість суспільно-географічного світу та творить каркас географічного простору загалом.*

³ Пістун М. Д. Історія розвитку категорії та її вживання в українській географії // Проблеми суспільної географії. Зб. наук. пр. – К: Інститут географії НАН України, 2010. – Вип. 1. – С. 12 – 14

⁴ Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. – Одеса: Астропринт, 2005. – С. 75

Середовище людських спільнот є різноманітним, а їхнє виникнення і поширення – це загальна соціальна закономірність, результат інформаційно-організаційної пов'язаності людського суспільства. Усю сукупність людських спільнот можна поділити на великі об'єктивно існуючі й відносно стійкі групи, які пов'язані і спільністю ознак чи метою, і організаційно-територіально, які відіграють провідну роль в суспільно-географічних процесах (етнічні (племена, народності, нації), расові (раси, підраси, змішано-расові типи), політичні (партії, політичні організації, політичні нації), релігійні (релігії, конфесії), соціальні (класи, прошарки, касти та ін.), поселенські (мешканці міст, сіл), та величезну кількість ситуативних чи тимчасових груп, наприклад, трудові чи навчальні колективи, туристичні групи та багато ін., які забезпечують різні аспекти функціонування підрозділів суспільства. Наприклад, поширення споріднених етносів та світових релігій, за якими стоять і відмінності традиційної культури, природокористування, релігійно-архітектурні артефакти тощо, визначає в комплексі цивілізаційні відмінності сучасного світу⁵. Отже, в процесах життєдіяльності і розміщення людських спільнот формуються цивілізації, країни і райони, окреслюється їхнє культурне обличчя, а процеси розвитку й взаємодії визначають характер змін в різних частинах світу.

Виділення різних сфер суспільства (соціальної, економічної, політичної, етнічної та ін.), яке зберігає методологічну значущість і в суспільно-географічному аналізі і при виділенні галузевих гуманітарно-географічних дисциплін, також доцільно розглядати в контексті поширення різних типів людських спільнот чи видів їхньої життєдіяльності. Наприклад, етнічна чи

⁵ Дністрянський М. С. Геополітика. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С. 33

релігійна сфери формуються етнічними та релігійними спільнотами, а, скажімо, політична й економічна сфери – наявністю відповідних видів життєдіяльності (політичної й економічної), які можуть бути притаманні різним спільнотам, не лише політичним та економічним.

Культурні краєвиди різного рівня є інтегральним поєднанням видимих суспільно-географічних ландшафтів, обличчя яких формують людські поселення (постійні й тимчасові), господарські об'єкти, сільськогосподарські угіддя, шляхи сполучення, інженерна інфраструктура) та характерних природно-географічних особливостей земної поверхні. Кожен з таких краєвидів має своє культурне обличчя та неповторну символіку, які визначаються насамперед особливостями історичного розвитку, етнічного й релігійного складу населення. Так само культурні краєвиди наочно відображають ступінь освоєності території, а також технологічно-економічний рівень суспільства на цій території та природні відмінності життєдіяльності людей.

За своєю природою культурні краєвиди є континуальним полем суспільно-географічних й природно-географічних взаємозв'язків, в межах якого можна виділяти якісь типологічні відмінності (цивілізаційні, етнокультурні, урбаністичні чи сільські та ін.), проте недоцільно ставити питання про дискретні цілісні організми, а лише про осередки більш інтенсивних чи менш інтенсивних взаємовпливів. З огляду на це методологічно хибним було б проголошення певних

фрагментів глобального культурного краєвиду цілісними системами, що зараз простежується в українській природничій географії, коли дуже часто проголошуються геосистемами різні частини природно-географічного простору, незважаючи на відсутність у них реальних зв'язків та властивостей, які відповідали б критеріям системності. Тобто в суспільно-географічному аналізі культурних краєвидів важливим є не механічне ототожнення їх з певними аналогами, а насамперед дослідження реальних внутрішніх й зовнішніх відносин з урахуванням моменту їхньої унікальності. Інший важливий аспект вивчення культурних краєвидів – це пізнання різних механізмів та варіантів ідентифікації населення і території, а також формування географічних образів чи символів.

Насамкінець, слід зазначити, що згідно з таким поглядом суспільна географія вже не виступатиме як наука про сукупність суспільних просторових форм будь-яких соціальних об'єктів, а як дійсно гуманітарна географія, в епіцентрі досліджень якої є географічний світ людських спільнот. А це своєю чергою відкриває широке поле пізнання умов, форм і результатів життєдіяльності спільнот, і закономірностей, проблем, та перспектив їхньої взаємодії, і унікальності та різноманіття культурних краєвидів. Окреслений підхід аж ніяк не заперечує попередніх здобутків суспільної географії, а лише ставить питання нові акценти в суспільно-географічних дослідженнях та в поданні суспільно-географічної інформації.

Література

1. Дністрянський М. С. Геополітика. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 436 с.
2. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії. – К.: Вища школа, 1994. – 154 с.
3. Пістун М. Д. Історія розвитку категорії та її вживання в українській географії // Проблеми суспільної географії. Зб. наук. пр. – К: Інститут географії НАН України, 2010. – Вип. 1. – С. 12 – 14.
4. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
5. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 744 с.
6. Human geography [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/human-geography>.

2016. szeptember 23.

A 2016/2017-es tanév ünnepélyes megnyitója.